

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI:10.35774/app2024.04.079
УДК 343.2/7

Ілля Бозаджиєв,
студент магістратури Запорізького
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9776-6066>

МАСОВІ ВБИВСТВА В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ ТА РИЗИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЦИВІЛЬНИМ ОБІГОМ ЗБРОЇ

У статті проаналізовано досвід різних країн та підготовку злочинців до масових вбивств. Зазначено, що масові вбивства можуть бути вчинені за допомогою різних засобів ураження. Окрім вогнепальної зброї, це ножи, аміачна селітра, хімічні засоби тощо. Легкий доступ до мережі Internet полегшує правопорушникам шлях до реалізації їхніх злочинних цілей. Масові вбивці не обирали своєю ціллю важкодоступні місця для терактів. Основними місцями терактів були зони, в яких заборонено носіння, застосування вогнепальної зброї. До них відносяться: школи, дитячі розважальні центри, коледжі. В англомовному науковому співтоваристві ці зони називають «gun free zone». Констатовано, що проблема з так званими «масшутінгами» (масовими розстрілами) не є унікальною особливістю Сполучених Штатів Америки чи інших країн з ліберальним збройним законодавством. Спільні риси масових вбивств також були зазначені чеським вченим О. Анісіним, що робить цю проблему загрозою міжнародного характеру на рівні внутрішнього тероризму.

Особливу увагу в науковій праці приділено внутрішньоправовій ситуації Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії – країни, яка з середини 1990-х рр. веде послідовну політику щодо вилучення зброї з цивільного обігу. За посиланням на статистичні дані парламенту Великої Британії було виявлено тенденцію зі зростанням правопорушень із застосуванням холодної зброї протягом 13-річного періоду (2010–2023 рр.). У 2024 р. масове вбивство, вчинене 17-річним А. М. Рудакубаном родом з Уельсу, підданним Сполученого Королівства, призвело до масових заворушень. Уряд Великої Британії екстрено зібрався для розгляду цієї ситуації як

© Бозаджиєв Ілля, 2024

питання, що стосується національної безпеки.

Наведено позитивний досвід громадської організації й однойменної програми 4-H (США) в цивільній підготовці дітей та підлітків до застосування вогнепальної зброї. Наведено внутрішню статистику, що спортивна вогнепальна стрільба порівняно з контактними видами дитячого спорту призводить до меншої кількості травм.

Актуалізована давня дискусія щодо правової невизначеності зі збройовим законодавством України, а саме відсутність закону про цивільну зброю та самозахист. Проаналізовано полярні позиції українських науковців щодо цивільного обігу пістолетів та револьверів. Актуалізується питання щодо імплементації зброярської культури, курсів тактичної медицини та безпечного поводження зі зброєю в Україні.

Ключові слова: масове вбивство; цивільний обіг зброї; вогнепальна зброя; зброярська культура.

Bozadzhiev I.

Mass killings around the world and the risks associated with civilian arms trafficking

The article analyzes the experience of different countries and the preparation of criminals for mass murder. It is noted that mass murders can be committed using various means of destruction. In addition to firearms, these include knives, ammonium nitrate, chemicals, etc. Easy access to the Internet facilitates offenders in achieving their criminal goals. Mass murderers did not target hard-to-reach places for terrorist attacks. The primary locations of terrorist attacks were areas where it is prohibited to carry or use firearms, such as schools, children's entertainment centers, and colleges. In the English-speaking scientific community, these zones are referred to as «gun-free zones». The issue of so-called «mass shootings» is not unique to the United States or other countries with liberal gun laws. Czech scholar Alexei Anisin has also pointed out the common features of mass killings, highlighting this problem as an international threat at the level of domestic terrorism.

Particular attention to the domestic legal situation in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, a country that, since the mid-1990s, has been pursuing a consistent policy of removing weapons from civilian circulation. Citing statistics from the UK Parliament, a trend of increasing offenses involving bladed weapons over 13 years (2010-2023) was identified. In 2024, a mass murder committed by 17-year-old Axel Mugaŋwa Rudakuban, a Welsh national and British citizen, led to widespread unrest. The UK government convened urgently to address this situation as a matter of national security.

The article presents the positive experience of a civil society organization and the 4-H program of the same name (USA) in civilian firearms training for children and adolescents. The author provides internal statistics showing that sport shooting results in fewer injuries compared to contact sports for children.

The article revisits the long-standing debate on the legal uncertainty of Ukraine's arms legislation, particularly the absence of a law regulating civilian weapons and self-defense. The author analyses the opposing views of Ukrainian scholars on the civilian circulation of guns and revolvers. The issue of promoting a gun culture, tactical medicine courses, and safe handling of weapons in Ukraine.

Keywords: mass murder; civilian circulation of weapons; firearms; gun culture.

Постановка проблеми. З моменту проголошення незалежності України питання щодо законодавчого урегулювання застосування цивільними особами короткоствольної зброї підіймалося регулярно. В спадок від Радянського Союзу нашій країні залишилася невдосконала нормативна база щодо цивільного обігу зброї. Наразі це питання регулюється Міністерством внутрішніх справ України, а саме наказом № 622 [1]. Його було прийнято у 1998 р. і з певними змінами він чинний і на сьогодні.

Голова підкомітету з питань організації охорони громадської безпеки і порядку, комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України О. Дануца зазначив, що Україна – єдина країна в Європі, яка не врегулювала питання цивільної вогнепальної зброї на рівні окремого закону. Треба зазначити, що в українському науковому середовищі немає однозначної позиції з приводу майбутнього закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доктор юридичних наук Є. Курінний у статті для ДДУВС про питання легалізації короткоствольної зброї за 2021 р. стверджує, що українське суспільство не підготовлено до впровадження ліберальної моделі правового регулювання цивільного обігу зброї. На його думку, вдалим прикладом для імплементації іноземного досвіду в українське законодавство є юридичний шлях Великобританії [2].

Протилежну думку має кандидат історичних наук, доцент Г. Щигельська. В своїх тезах вона наголошує, що досвід США та Швейцарії в регулюванні збройового законодавства є більш релевантним для України. І легалізація пістолетів та револьверів – це необхідний процес для формування безпеки громадян, які бажають реалізувати своє конституційне право на самозахист. Також вона посилається на дані Української асоціації власників зброї (УАВЗ), які свідчать про те, що під час правопорушень переважно застосо-

ується саме нелегальна зброя, тоді як застосування зареєстрованої зброї, за статистикою правопорушень, знаходиться на низькому рівні [3].

Прийняти за аксіому будь-яку з цих точок зору буде недоречно. Адже обидва науковці використовують одні і ті самі аргументи для діаметрально протилежних висновків.

Мета наукової статті – дослідження питання щодо обігу зброї в новій правовій дійсності іноземних держав як до, так і після пандемії COVID-19. Визначити, як саме підготувати цивільну людину до володіння вогнепальною зброєю і чи не стане це перепоною для мирного життя.

Методи дослідження. В праці застосовувались різні наукові методи, а саме метод аналітико-синтетичної переробки й відбору необхідної інформації, компаративний метод, метод узагальнення тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корисним прикладом для правового аналізу є країна із заборонаю обігу пістолетів та револьверів для цивільного населення, а саме Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Після терористичного акту, скоєного 43-річним педофілом Т. Гамільтоном у початковій школі шотландського міста Данблейн 13-го березня 1996 р. в Сполученому Королівстві, було посилено регулювання обігу цивільної зброї. За офіційною фабулою судового процесу зазначено, що він вбив із застосуванням пістолета та револьвера 17 людей та 16-ро було поранено [4]. Під час суспільної паніки та під тиском родичів постраждалих після терактів у Данблейні та Хангерфорді було видано закон про повну заборону придбання пістолетів та револьверів, окрім калібру 22гl від 1997 р. (окрім Північної Ірландії та колоній), але і його було заборонено згодом. Незабаром ситуація призвела до того, що навіть олімпійський резерв англійських стрільців не мав права легально мати зброю для тренувань до міжнародних змагань [5].

Наразі наукове співтовариство може бачити результати такої політики. Так, кількість злочинів із застосуванням вогнепальної зброї зменшилась, але теракти з іншими видами зброї займають велике місце в житті підданих Сполученого Королівства.

У 2010 р. у графстві Камбрія за участі Д. Берда відбулось масове вбивство із застосуванням дробовика «Сайга-12» дванадцятого калібру та напівавтоматичного карабіну 22-го калібру (зброя такого типу легальна і в Україні для спортивної та мисливської стрільби). В результаті дій Д. Берда загинуло 13 осіб та 10 було поранено. Враховуючи вищезазначене зрозуміло, що заборона на придбання вогнепальної короткоствольної зброї не завадила Д. Дерріку знайти спосіб скоїти особливо тяжкий злочин.

Починаючи з 2010-х рр. по теперішній час, за даними бібліотеки Палати громад Британії, злочини із застосуванням холодної зброї мають тенденцію до зростання. Кількість правопорушень на 2023 р. поступається лише 2019 р., коли був пік злочинів за весь період дослідження [6]. Тенденція до зменшення кількості злочинів із застосуванням холодної зброї у період з 2019 по 2023 р. пов'язана з впровадженням карантину через COVID-19. Проте негативна динаміка щодо зростання правопорушень повернулася приблизно після того, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) офіційно визнала, що пандемія коронавірусу більше не є надзвичайною ситуацією у галузі охорони здоров'я [7]. У липні 2024 р. телерадіомовна компанія «BBC News» та газета «The Guardian» повідомили про теракт, вчинений 17-річним А. М. Рудакубаном. Він холоднокрівно зарізав двох дівчат, поранив ще одинадцять людей, яких госпіталізували у важкому стані, де одна дівчина загинула у відділенні реанімації. Всі ці події відбулись на території танцювального тренувального центру «Hart Space». Ця ситуація призвела до масових заворушень у Сполученому Королівстві і посилила відчуття загрози перед збройним нападом у підданих його величності. Це все стало причиною довготривалої дискусії на рівні англійського парламенту щодо проблеми масових вбивств, яка була кваліфікована як загроза національній безпеці [8].

Аналізуючи усі масові вбивства, стає очевидним наявність спільних рис у цих актах безпідставної жорстокості. По-перше, терористами є нереалізовані, відторгнуті суспільством психічно понівечені люди, які мають схильність до самогубств після масових вбивств. По-друге, вони озброюються пістолетами, дробовиками, рушницями, ножами – будь-чим. Заборона цивільного обігу вогнепальної зброї не заважає таким людям нападати на тих, хто не може дати відсіч. По-третє, зміна збройового законодавства не призвела до фактичного зниження рівня злочинності, а просто збільшила кількість застосування інших видів зброї. Основними місцями нападу є так звані «gun free zone» або «зони без зброї». До них відносяться: школи; університети; коледжі; театри; кінотеатри; парки; рекреаційні зони; інші міста залежно від законодавства країни.

Данблейн (13.03.1996), Колумбайн (20.04.1999), Керч (17.10.2018) [9] – це населені пункти, в школах яких відбулись масові вбивства з використанням вогнепальної зброї. В цих трьох містах діє абсолютно не схоже збройове законодавство, але є спільна риса, що об'єднує їхні теракти, – місце злочину. Також не

було навченої і повноцінної озброєної охорони, яка мала б ефективну можливість захистити дітей та персонал навчальних закладів.

Зважаючи на можливі ризики нападу на учнів у закладах освіти у 2024 р. уряд України запустив програму підготовки поліцейських для підрозділу поліції охорони – офіцерів служби освітньої безпеки. Це будуть спеціально навчені люди для охорони закладів освіти різних форм власності у певних областях України. Йдеться про Волинську, Дніпропетровську, Житомирську, Запорізьку, Київську, Миколаївську, Рівненську, Сумську, Чернігівську області [10]. Цей проект амбітний, але не вирішує повністю проблему з перебуванням в зонах без зброї.

Центр дослідження екстремізму «VOX-Pol», створений за допомогою ЄС та Університету Суонси (Уельс, Великобританія), підготував доповідь про те, як норвезький терорист, нацист та масовий вбивця А. Брейвік готував свої злочини. Його основним джерелом інформації для планування вбивств став Інтернет. Там він знаходив однодумців та нові знання в галузі хімії. Окрім застосування пістолету «Glock-17», який він отримав у стрілецькому клубі, А. Брейвік абсолютно легально придбав велику кількість аміачної селітри, з якої зробив вибухівку та вчинив теракти в столиці Норвегії – Осло [11].

Всі ці події дають зрозуміти, що навіть у мирний час будь-яка особа може опинитися під потенційною загрозою збройного нападу. Використовуючи інтернет-джерела та літературу, терористи прискіпливо та ретельно готують свої теракти. Вони розуміють, що цивільні люди та школярі не зможуть вчинити їм опір через ефект неочікуваного нападу і відсутність зброя для самооборони. Саме тому з ранніх років необхідно проводити заняття з тактичної медицини, з базових знань самооборони та на державному рівні запровадити курс безпечного поводження зі зброєю. Зброярська культура – це необхідність для побудови відповідального та захищеного суспільства.

Гідним прикладом подібної програми є впровадження американської системи підготовки юнаків «4-N shooting sports. Healthy, hands, head and heart». У 2019 р. Д. Гудвін (доктор філософії Гавайського університету), М. Р.-Р. Салдін (викладачка фахового коледжу при Гавайському університеті) та Д. Уайт (фахівець з підготовки юнаків Орегонського університету) підготували доповідь про ефективність та безпечність цієї програми для дітей. Вона функціонує з початку 1900-х рр. і ставить за мету розвиток потенціалу дітей в різних сферах. Одночасне засвоєння аграрних навичок, впровадження літературних, спортивних та стрілецьких заходів позитивно впливає на фізично-соціальний розвиток дітей та підлітків. За внутрішньою статистикою 4-N стрільба з вогнепальної зброї має найменшу кількість травм та пошкоджень порівнянно з іншими видами спорту [12].

Імплементация такого досвіду для України є досить актуальним питанням, оскільки думка суспільства наразі на стороні впровадження дозволу на короткоствольну вогнепальну зброю, що підтверджується опитуванням, проведеним МВС та Міністерством цифрової трансформації України. 1 червня 2022 р. було проведено опитування щодо дозволу на застосування пістолетів та револьверів цивільними. Результати засвідчують, що відповіді користувачів розподілилися таким чином: 58,75% громадян України підтримують вільне володіння зброєю для особистого захисту, 19,43% – для спеціальних потреб та проти права на володіння зброєю – 21,82% [13].

Висновки. Наразі повна заборона цивільної зброї не є запорукою безпеки цивільних. Міжнародний досвід підтверджує, що не існує держави, яка змогла викоринити внутрішні теракти як явище. Тому вважати досвід однієї країни придатним для України – це помилка. Проте комбінація досвіду різних країн може привести до кращого результату і створення підготовленого до цивільної зброї громадянського суспільства.

Науковці мають різні думки щодо легалізації пістолетів та револьверів. Однак очевидним є те, що молодь має вміти безпечно поводитися зі зброєю, щоб мати змогу захистити себе та рідних. Надання необхідних знань та підготовки не має піддаватись стигматизації зі сторони суспільства, адже зіштовхнутись з озброєним злочинцем може будь-яка людина. Особа, яка знає про можливість нападу і має власну зброю, відчуває себе захищеною та вільною. В латині є вислів «*Arma civis non occidunt. Civēs civis occidunt*», що в перекладі означає «Зброя громадян не вбиває. Громадяни вбивають громадян».

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних

- частин зброї та вибухових матеріалів: наказ МВСУ № 622 від 21.08.1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42 (05.11.98), ст. 1574, код акта 6199/1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/ed20240719#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
2. Курінний Є. Про модель обігу цивільної зброї в Україні. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2. С. 125–130. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9151/1/15.pdf> (дата звернення: 30.11.2024).
 3. Гой В., Щигельська Г. Філософське осмислення легалізації зброї в Україні. *Філософські виміри техніки* : зб. тез Міжнар. наук. конф. молод. учених та студ., 4–5 груд. 2019 р. Тернопіль : ТНТУ, 2019. С. 91. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/30250/2/FVT_2019_Hoi_V-Philosophical_understanding_of_weapons_91.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
 4. Tribunals of inquiry (evidence) act, 1921. Transcript of proceedings at the public inquiry into incident at Dunblane primary school on 13th march, 1996 before the Hon. Lord Cullen. The Albert halls, Dumbarton road, Stirling. Glasgow, 1996. 3376 p. URL: https://webcitation.org/6DviWm1m5?url=http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/158868/0043149.pdf?bcsi_scan_585386BB117B910B=0 (дата звернення: 30.11.2024).
 5. UK Parliament. Bill 3: Firearms (Amendment) Bill. 1997. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm199798/cmbills/003/97003--a.htm> (дата звернення: 30.11.2024).
 6. Grahame Allen, Helena Carthew, Yago Zayed. Research Briefing Knife crime statistics England and Wales. *House of Commons Library*. UK Parliament, 2023. 26 p. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn04304/> (дата звернення: 30.11.2024).
 7. World Health organization. Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 pandemic. 2023. URL: [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic) (дата звернення: 30.11.2024).
 8. UK Parliament. Southport Incident. 2024. Vol. 752. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/2024-07-30/debates/FEFD41FE-E92C-4F6F-B33D-4087E36510C9/a> (дата звернення: 30.11.2024).
 9. Anisin A. Mass Shootings in Central and Eastern Europe. London, 2021. 152 p. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-89373-6_5.
 10. Кабінет Міністрів України. Урядовий портал. У 400 закладах освіти з'явиться поліцейська варта безпеки. Новина від 16.01.2024 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-ziavytsia-politseyska-vartha-bezpeky> (дата звернення: 30.11.2024).
 11. Jacob Aasland Ravndal. The Online Life of a Modern Terrorist: Anders Behring Breivik's Use of the Internet. VOX-Pol: An academic research network on online extremism and terrorism. 2014. URL: <https://voxpath.eu/the-online-life-of-a-modern-terrorist-anders-behring-breiviks-use-of-the-internet/> (дата звернення: 30.11.2024).
 12. Jeff Goodwin, David J. White, M'Randa R. Sandlin. 4-H Members and Firearms: The Case for 4-H Shooting Sports. *The Journal of Extension*. 2020. V. 57, №. 1. Article 25. URL: <https://open.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1488&context=joe> (дата звернення: 30.11.2024).
 13. Санакоєв Д. Нормативно-правові аспекти врегулювання обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спец. вип. № 2 (127). С. 224–230. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12776/1/34.pdf> (дата звернення: 30.11.2024).

References

1. *Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhenykh humovymu chy analohichnymu za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv. [Ministry of Internal Affairs of Ukraine. On approval of the Instruction on the Procedure for the Manufacture, Acquisition, Storage, Accounting, Transportation and Use of Firearms, Pneumatic, Cold and Chilled Weapons, Domestically Produced Devices for Firing Ammunition Equipped with Rubber or Similar Non-Lethal Projectiles and Ammunition for them, as well as Ammunition for Weapons, Main Parts of Weapons and Explosives]. Order Number 622 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/ed20240719#Text> [in Ukrainian].*
2. *Kurynnyi, Ye. (2021). Pro model obihu tsyvilnoi zbroi v Ukraini [On the model of civilian arms circulation in Ukraine]. Retrieved from <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9151/1/15.pdf> [in Ukrainian].*

3. Hoi, V., Shchyhelska, H. (2019). *Filosofske osmyslennia lehalizatsii zbroi v Ukraini [Philosophical reflection on the legalization of weapons in Ukraine]*. Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/30250/2/FVT_2019_Hoi_V-Philosophical_understanding_of_weapons_91.pdf [in Ukrainian].
4. Tribunals of inquiry (evidence) act, 1921. Transcript of proceedings at the public inquiry into the incident at Dunblane primary school on 13th March, 1996 before the Hon. Lord Cullen. The Albert halls, Dumbarton Road, Stirling. Glasgow, 1996. Retrieved from https://webcitation.org/6DviWm1m5?url=http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/158868/0043149.pdf?bcsi_scan_585386BB117B910B=0 [in English].
5. UK Parliament. Bill 3: Firearms (Amendment) Bill. 1997. Retrieved from <https://publications.parliament.uk/pa/cm199798/cmbills/003/97003--a.htm> [in English].
6. Grahame, Allen, Carthew, Helena, Zayed Yago. *Research Briefing Knife crime statistics England and Wales. House of Commons Library*. UK Parliament, 2023. Retrieved from <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn04304/> [in English].
7. World Health organization. Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 pandemic. Retrieved from [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic) [in English].
8. UK Parliament. *Southport Incident*. 2024. Volume 752. Retrieved from <https://hansard.parliament.uk/Commons/2024-07-30/debates/FEFD41FE-E92C-4F6F-B33D-4087E36510C9/a> [in English].
9. Anisin, A. (2021). *Mass Shootings in Central and Eastern Europe*. London. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-89373-6_5 [in English].
10. *Kabinet Ministriv Ukrainy. Uriadovyi portal. U 400 zakladakh osvity znavytsia politseiska varta bezpeky* [Kabinet Ministriv Ukrainy. Uriadovyi portal. U 400 zakladakh osvity znavytsia politseiska varta bezpeky] (2024). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-znavytsia-politseiska-varta-bezpeky> [in Ukrainian].
11. Ravndal, Jacob Aasland (2024). The Online Life of a Modern Terrorist: Anders Behring Breivik's Use of the Internet. *VOX-Pol: An academic research network on online extremism and terrorism*. Retrieved from <https://voxpath.eu/the-online-life-of-a-modern-terrorist-anders-behring-breiviks-use-of-the-internet/> [in English].
12. Goodwin, Jeff, White David J. & M'Randa, R. Sandlin (2020). 4-H Members and Firearms: The Case for 4-H Shooting Sports. *The Journal of Extension?* 57 (1). Retrieved from <https://open.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1488&context=joe> [in English].
13. *Sanakoiev, D. (2023). Normatyvno-pravovi aspekty vrehuliuvannia obihu zbroi v umovakh voiennoho stanu. [Regulatory and legal aspects of regulating arms circulation under martial law]*. Retrieved from <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12776/1/34.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024